

UOT 376

T.Ə.Şahvələdli Qədimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
91turan@gmail.com

KƏKƏLƏMƏNİN ARADAN QALDIRILMASININ ƏNƏNƏVİ VƏ MÜASİR YOLLARI

Açar sözlər: kəkələmə, korreksiya, kompleks yanaşma, terapeutik vasitələr, cərrahi metod, psixoterapevtik təsir, didaktik üsullar, loqopedik məşğələlər

Kəkələmənin aradan qaldırılması metodları müəlliflər tərəfindən onların bu nitq pozulmasına fərqli yanaşmaları əsasında işlənmişdir. Bir problem kimi kəkələmənin aradan qaldırılmasının müxtəlif ənənəvi və müasir yolları vardır. Kəkələyənlərdə nitqin rəvanlığının spesifik pozulmaları, nitqin temporitmik təşkilinin xüsusiyyətləri, eləcə də dinamik praksis və musiqili-ritmik bacarıqlara aid olan motor sferada dəyişikliklər olduğundan bu, şifahi nitqin ritmik-intonasiya təşkilinin formalaşmasının vacibliyini şərtləndirir. Şifahi nitqin ritmik-intonasiya təşkili kəkələmənin kompleks korreksiyası metodunda vacib bəndlərdən biridir. Kəkələmənin korreksiyasında birinci halda bu, müalicəvi tədbirlər (terapevtik, cərrahi, ortopedik, psixoterapevtik), ikinci halda pedaqoji tədbirlər (didaktik) və üçüncü halda kəkələyənlərə müalicəvi və pedaqoji təsirin müxtəlif şəkildə uyğunlaşdırılmasıdır.

Т.А.Шахвеледли Гадимова

ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ УСТРАНЕНИЯ ЗАИКАНИЯ

Ключевые слова: заикание, коррекция, комплексной подход, терапевтические средства, хирургический метод, психотерапевтический эффект, дидактические методы, логопедические классы

Методы устранения заикания разрабатывались авторами на основе их различных подходов к данному нарушению речи. Существуют различные традиционные и современные способы преодоления заикания как проблемы. Поскольку у заикающихся имеются специфические нарушения беглости речи, особенности темпо-ритмической организации речи, а также изменения в двигательной сфере, связанные с динамическим праксисом и музыкально-ритмическими навыками, это определяет важность формирования ритмико-интонационной организации устной речи. Ритмо-интонационная организация устной речи является одним из важных моментов комплексной методики коррекции заикания. В первом случае коррекция заикания включает указанные лечебные мероприятия (лечебные, хирургические, ортопедические, психотерапевтические), во втором случае педагогические мероприятия

(дидактические), в третьем случае различные приспособления лечебно-педагогических воздействий на заикание.

T.A.Shahvaladli Gadimova

TRADITIONAL AND MODERN WAYS TO ELIMINATE STUTTERING

Keywords: *stuttering, correction, complex approach, therapeutic tools, surgical method, psychotherapeutic effect, didactic methods, logopedic exercises*

Methods of elimination of stuttering were developed by the authors on the basis of their different approaches to this speech disorder. There are various traditional and modern ways to eliminate stuttering as a problem. Since there are specific violations of speech fluency in stutters, features of the temporitmic organization of speech, as well as changes in the motor sphere, which relate to dynamic praxis and musical-rhythmic skills, this stipulates the need for the formation of the rhythmic-intonational organization of oral speech. The rhythmic-intonation organization of oral speech is one of the important points in the method of complex correction of stuttering. In the first case of correction of stuttering, these include therapeutic measures (therapeutic, surgical, orthopedic, psychotherapeutic), in the second case pedagogical measures (didactic), and in the third case various adaptations of therapeutic and pedagogical effect on stuttering.

Kəkələmənin korreksiyasına müasir kompleks yanaşmada bu xəstəliyin aradan qaldırılması üçün müxtəlif ənənəvi və müasir metodların işlənilməsi səbəb olmuşdur.

Kəkələmənin aradan qaldırılması metodları müəlliflər tərəfindən onların bu nitq pozulmasını fərqli anlaması əsasında işlənmişdir. Bu patologiyanın aradan qaldırılmasına metodik yanaşmaların çoxluğu onun struktur təzahürlərinin mürəkkəbliyi və təbiəti haqqında yetərincə biliklərin olmaması ilə izah olunur.

Əvvəl mövcud olan üsulları, vasitə və metodları tədqiq edərkən onları kəkələyən şəxsə tövsiyə olunan təsir vasitələrinin, yəni tibbi və ya pedaqoji olmaqla, xarakterindən asılı olaraq nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Birinci halda bu, müalicəvi tədbirlər (terapevtik, cərrahi, ortopedik, psixoterapevtik), ikinci halda pedaqoji tədbirlər (didaktik) və üçüncü halda kəkələyənlərə müalicəvi və pedaqoji təsirin müxtəlif şəkildə uyğunlaşdırılmasıdır (4, s.196).

1. Terapevtik vasitələr

Kəkələmənin aradan qaldırılması üçün terapevtik üsullar müxtəlif səviyyə və müxtəlif formalarla hələ qədimdən (Hippokrat, Aristotel, Sels, Qalen, İbn Sina və sairə) başlayaraq bütün dövrlərdə tətbiq olunurdu.

Terapevtik vasitələr kəkələmənin müalicəsində hərtərəfli olmayaraq müalicəni sadəcə bu və ya digər səviyyədə tamamlayırdı.

2. Cərrahi metod

Kəkələmənin müalicəsində cərrahi metod eramızın I əsrindən XIX əsrin ortalarına qədər, onun səmərəsizliyi və istifadəsinin təhlükəli olması haqqında fikirlər (Antill, Bonne, Diffenbax, Dionis, Peti, Fabrisiy, Eginiski və sairə) təsdiq olunana qədər tətbiq olunurdu. Bu metod kəkələmənin yaranması səbəbi kimi artikulyasiya orqanlarının patoloji quruluşunun və ya dilin innervasiyasının pozulmasının nəticəsi olduğu başa düşüldükdən sonra yarandı.

Ortopedik məqsədlərlə mexaniki vasitələrdən istifadə hələ Demosfenin dövrünə aid edilir. O, özündə olan kəkələməni müalicə etmək üçün nitq məşğələləri zamanı xarici əşyalardan (xırda dəniz daşlarından) istifadə edərək dilinin altında saxlayırdı.

Nəticədə mütəxəssislər kəkələmənin müalicəsi zamanı müxtəlif mexaniki vasitələrdən istifadə edirdilər: İtar – dil çəngəlindən, Kolomba – dili sıxan və dodaqları ayırandan, Erve-de-Şequan – hər iki diş sırasına örtüklərdən, Klenke – dilin altında qövs şəklində taxta lövhədən, Merkel – aşağı dişlərə kit bığlarından düzəldilmiş tellərdən və s.

Bu metodun səmərəsizliyi, əsasən də kəkələmənin patogenezinin nevroitik pozulma kimi qəbul edilməsinin yeni mərhələsinin yaranması ilə cərrahi müdaxilənin istifadə olunmasına son qoyuldu.

3. Psixoterapevtik təsir

Kəkələməyə nevroitik pozulma kimi yanaşma meydana çıxdıqda bir sıra müəlliflər onun aradan qaldırılmasında ilkin olaraq psixoterapevtik təsirə üstünlük verdilər (Q.D.Netkaçev, E.Freşels və s.). Psixoloji istiqamətin tərəfdarları kəkələmədə əsasən psixi narahatlığı görür və kəkələyə nə təsir vasitəsi seçərkən həmin vasitələrin onun psixikasına təsirini nəzərə alırdılar (4, s.224).

Q.D.Netkaçev özünün “Заикание. Новый психологический способ лечения” adlı işində yazır ki, kəkələmə psixi narahatlıq kimi ancaq psixoloji vasitələrlə müalicə olunmalıdır. O, hesab edir ki, ilkin olaraq kəkələyə nə şəxsə əvvəl hərəkəti, sonra isə digər: eşitmə, görmə sferalarında xəstə, qorxu hissələrini dəf etmək, həmin hissələri yeni və daha əmin, arxayın hissələrlə əvəz etmək; sonra müşahidə sərhədlərini genişləndirmək, şəxsi nitq nümunələri üzərində iradi diqqəti, hafizəni və təxəyyülü inkişaf etdirərək möhkəmləndirmək; cəsarət, sakitlik və özünə nəzarəti tərbiyə etmək; qorxaqlığı azaldaraq yeni psixoloji dəyişiklikləri qəbul edərək möhkəmləndirmək vacibdir.

4. Didaktik üsullar

Kəkələyənlərdə düzgün nitqin tərbiyəsində didaktik üsulların ardıcılıqları həm nitqin ayrı-ayrı elementlərini, həm də bütövlükdə nitqi əhatə edən müxtəlif növlü və tədrisən mürəkkəbləşən nitq məşğələləri sistemi tövsiyə edirdilər

(S.Efesskiy, S.Avrelan, A.Qusman, A.Kussmaul).

5. Müalicəvi-pedaqoji tədbirlər sistemi

Kəkələyən şəxslərə müalicəvi-pedaqoji təsir sisteminin müəyyən edilməsinin ilk cəhdlərinə İ.A.Sikorskinin (1889) və onun şagirdi İ.K.Xmelevskinin (1897) tövsiyələrini aid etmək olar.

İ.A.Sikorskiy kəkələmənin müalicəsinə daxil edirdi:

a) nitq gimnastikası (tənəffüs, səs, artikulyasiya üçün məşğələlər sistemi);

b) psixoterapevtik müalicə (xəstə üçün müvafiq olan şəraitin yaradılması, nitq məşğələlərinin ardıcıl mürəkkəbləşməsi, xəstənin əhval-ruhiyyəsinə müsbət təsir etmə və s.);

c) farmakoloji və dinamik müalicə (medikamentlər, fizioterapiya, hərəkəti məşğələlər) (2, s.170).

Rus fizioloqları İ.M.Seçenev, İ.P.Pavlov və onların ardıcıllarının tədqiqatlarına əsaslanaraq praktik mütəxəssislər kəkələmənin aradan qaldırılması üçün əvvəllər işlənmiş üsulların arasından ən səmərəli və rəşional olanları seçmiş və bu patologiyanın aradan qaldırılması istiqamətində müasir kompleks yanaşmanı müəyyən etmişlər.

6. Kəkələmənin aradan qaldırılması istiqamətində kompleks yanaşma

Kəkələmənin aradan qaldırılmasına müasir kompleks yanaşma dedikdə, kəkələyən şəxsin psixofiziki vəziyyətinə müxtəlif vasitələr və fərqli cəhdlərlə hərtərəfli müalicəvi-pedaqoji təsir nəzərdə tutulur. Müalicəvi-pedaqoji tədbirlər kompleksinə müalicəvi preparat və prosedurlar, müalicəvi idman, psixoterapiya, loqopedik məşğələlər, loqopedik ritmika, tərbiyəvi tədbirlər daxildir. Onların məqsədi sinir sisteminin və bütövlükdə orqanizmin sağlamlaşdırılması və möhkəmləndirilməsi, uşağın öz nitq qüsurlarına düzgün olmayan münasibətinin dəyişdirilməsi, nitq qıcolmalarının və qıcolmanı müşayiət edən səs pozulmalarının, tənəffüsün, nitq və motorika pozulmalarının azaldılması və ya ümumiyyətlə aradan qaldırılması, kəkələyəninin sosial adaptasiyasıdır (3, s.157).

Kəkələyəne təsir xarakterinə görə bütün müalicəvi-pedaqoji kompleksi iki tərkib hissəsinə bölmək olar: müalicəvi-sağlamlaşdırıcı və korreksion-pedaqoji. Həkim tərəfindən aparılan müalicəvi-sağlamlaşdırıcı işin əsas vəzifələri kəkələyəninin sinir sisteminin və fiziki sağlamlığının bərpası və möhkəmləndirilməsi, onun psixofiziki vəziyyətində (nitq qıcolmaları, vegetativ sinir sisteminin pozulmaları, motorikanın pozulması və s.) kənaraçıxmaların və patologiyaları təzahürlərin müalicəsi və aradan qaldırılmasıdır.

Əsasən loqopedin həyata keçirdiyi korreksion-pedaqoji işin əsas vəzifələri nitq qüsurlarının aradan qaldırılması (düzgün olmayan nitqin yenidən tərbiyəsi) və kəkələyən şəxsin psixoloji xüsusiyyətlərinin korreksiyasıdır. Loqoped kəkələyən şəxsə təsir edərək öz metod və vasitələrindən istifadə edən

mütəxəssislərin (həkimlərin, tərbiyəçilərin, müalicəvi bədən tərbiyəsi və musiqi mütəxəssisinin və s.) birgə tibbi-pedaqoji işini təşkil edir.

Müasir dövrdə loqopedik təsir iki istiqamətdə həyata keçirilir: bilavasitə və dolayısı.

Bilavasitə loqopedik təsir kəkələyənlərlə qrup və fərdi məşğələlər zamanı reallaşdırılır. Bu məşğələlər ümumi və nitq motorikasının inkişafını, tənəffüs və nitq tempinin və ritminin normalaşdırılmasını, nitqli ünsiyyətin fəallaşdırılmasını, ehtiyac olduqda eşitmə diqqəti və fonematik qavramanın inkişafını, səs tələffüzü pozulmalarının korreksiyasını, passiv və aktiv lüğətin genişləndirilməsini, ifadənin qrammatik düzümünün təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Dolayısı loqopedik təsir isə uşaq üçün bütün rejim anlarını və ətrafdakıların ona münasibətini nəzərdə tutur. Bu sistemdə uşağın bir nitq mərhələsindən digər nitq mərhələsinə keçidə nəzarət, böyüklərin köməyi ilə həyata keçirilən nitq rejimi əsas mahiyyət daşıyır.

Kəkələyənlərin loqopedik məşğələlərinə aşağıdakı tələblər qoyulur:

1) Loqopedik məşğələlər kəkələyən uşağın nitqinə və şəxsiyyətinə yönələn korreksion-pedaqoji təsirin əsas vəzifələrini əks etdirir.

2) Loqopedik məşğələlər əsas didaktik prinsiplər nəzərə alınmaqla müəyyən sistemlə, ardıcılıqla, mərhələli şəkildə keçirilir. Hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətləri, fəallığı və şüurluluğu nəzərə alınır. Məşğələlərdə əyani və texniki təlim vasitələrindən istifadə olunur. Məşğələlər düzgün nitq və davranış vərdişlərinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

3) Loqopedik məşğələlər məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim və tərbiyə proqramlarının tələblərinə müvafiq olmalıdır.

4) Məşğələlərdə müxtəlif şəraitlərdə – loqopedik kabinet və ondan kənarında, müxtəlif həyat situasiyalarında kəkələyənlərin düzgün nitq və davranış məsələləri nəzərdə tutulur.

5) Məşğələlər elə təşkil olunmalıdır ki, uşaq burada kəkələmədən danışa bilsin və müşayiətedici pozulmalara yol verməsin.

6) Məşğələlər uşaqda yaxşı əhval-ruhiyyə, ruh yüksəkliyi və özünə inam yaratmalıdır.

7) Kəkələyən uşaqlarla məşğələlərdə mütləq düzgün nitq nümunəsi olmalıdır.

8) Məşğələlər ətrafdakıların kəkələyən uşağa düzgün münasibəti və düzgün tərbiyə fonunda keçirilməlidir.

Kəkələyənlərdə nitqin rəvanlığının spesifik pozulmaları, nitqin temporitmik təşkilinin xüsusiyyətləri, eləcə də dinamik praksis və musiqili-ritmik bacarıqlara aid olan motor sferada dəyişikliklər olduğundan bu, şifahi nitqin ritmik-intonasiya təşkilinin formalaşmasının vacibliyini şərtləndirir. Şifahi nitqin ritmik-intonasiya təşkili kəkələmənin kompleks korreksiyası

metodunda vacib bəndlərdən biridir. Ritmik hərəkətlərin nitqin rəvanlığının normallaşmasına müsbət təsir etməsi tədqiqatçı və praktiklərin diqqətini cəlb etmişdir (Q.A.Volkova, 2003; L.İ. Belyakova, 1992).

N.A.Vlasovanın (1959) fikrinə görə, kəkələmənin aradan qaldırılması tədricən birləşmiş nitqdən normal nitqə qədər tərbiyə prosesində daha səmərəli olur. V.İ.Rojdestvenskaya (1960) rahatlaşdırıcı, tənəffüs və səs məşğələlərini oyun formasında, eləcə də nitq tempinin korreksiyasına istiqamətlənən nitqin müxtəlif hərəkətlərlə koordinasiyası üçün tapşırıqlar sistemini təklif edir.

Q.A.Volkova (1979, 1994) hesab edir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla işləyərkən kəkələməni oyun fəaliyyəti daxilində aradan qaldırmaq lazımdır. Müəllif qeyd edir ki, oyun fəaliyyəti insanlar arasında qarşılıqlı münasibətləri və real hadisələri əks etdirən müxtəlif situasiyalar yaratmağa imkan verir. Aparıcı rollardan tutmuş ikinci rollaradək müxtəlif oyun situasiyalarında iştirak etmək, kəkələyən uşaqda vacib olan şəxsi keyfiyyətləri tərbiyə edir. Oyun fəaliyyətindən diferensial şəkildə istifadə prosesində kəkələyən uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasında kənaraçıxmaların korreksiyası əsasında nitqləri tərbiyə olunur.

N.A.Çevelyovanın (1978) metodikası digər nəzəri pozisiyalar üzərində qurulub. Müəllif hesab edir ki, kəkələyən şəxslərdə əl fəaliyyəti prosesində ancaq müstəqil nitqi (situativ və kontekstli) tərbiyə etmək vacibdir. Həmçinin müəllif nitqin tempinin korreksiyasına istiqamətlənmiş tənəffüs, səs və digər tapşırıqları qəbul etmir. N.A.Çevelyova sakit, aramla hazırlanan əl işlərinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq templərini normallaşdırdığını qeyd edir. Bu metodika üzrə nitqin tərbiyəsi bir neçə mərhələdən keçir: hazırlıq mərhələsi. əyani əşyalara və fəaliyyətə istinad edən müşayiətedici nitq, yerinə yetirilmiş fəaliyyət haqqında yekun nitq, keçmiş hərəkətə istinad etmədən əvvəl danışma, aktiv nitqin möhkəmləndirilməsi və ya kontekstli nitq.

Y.M.Pellinger (1995) kəkələmənin situativ xarakterini və uşaqlarda nitqin kommunikativ funksiyasını nəzərə alaraq, süjetli oyunlar metodikasını təklif edir. Korreksiya xəyali həmsöhbətlə süjetin hazırlanmasından başlayır. Bu da müəllifin fikrinə görə, öz yaşlıları ilə ünsiyyətdə real situasiyalarda düzgün nitq davranışı üçün imkanlar verir. Sonrakı mərhələdə məişət mövzuları işlənir, korreksiya prosesinin sonunda artıq rollu oyunlara keçilir. Loqoped süjetli oyunlar təqdim edərək uşağı fəaliyyətə yönəldir, nitq aktivliyini stimullaşdırır.

A.İBoqomolova (1977) kəkələyənlərdə nevrotik təzahürlərin şişirdildiyini qeyd edir. Müəllifin fikrincə, loqopedik məşğələlər prosesində nitq yaxşılaşdıqca, ikinci nevrotik əlamətlər itir. Buradan da oxunan nitqdə pasiyentin dirijorluq edən əlləri ilə müşayiət olunan məşğələlərə əsaslanan loqopedik üsullara istiqamətlənmə yaranır.

V.İ.Seliverstovun (2000) metodikası əsasən uşaqlarla tibb

müəssisələrində işləmək üçün nəzərdə tutulub. Müəllif tərəfindən təqdim olunan məşğələlər sxemində tapşırıqlar nitqin müstəqillik səviyyəsindən, hazırlıq dərəcəsindən, strukturundan, fəaliyyət növlərindən asılı olaraq getdikcə mürəkkəbləşir.

İ.Y.Abeleva (1969), eləcə də V.İ.Seliverstov (2000) kəkələmənin korreksiyası istiqamətində işi nitq texnikası üzrə hazırlıq məşğələlərindən başlamağı tövsiyə edirlər: tənəffüs məşğələləri, səs məşğələləri, artikulyasiya məşğələləri. Kəkələmənin korreksiyası üzrə nitq tapşırıqları nitq komponentlərinin tədricən mürəkkəbləşməsi prinsipi ilə qurulur (1, s.307).

Müalicə-sağlamlaşdırıcı işlərə aid edilir: müalicə üçün əlverişli şəraitin yaradılması, rasional qidalanma və gün rejiminin təşkili, bədəni möhkəmləndirmə prosedurları, müalicəvi idman, medikamentoz müalicə, fizioterapiya və psixoterapiya.

Uşağın əhval-ruhiyyəsini qoruyaraq ruh yüksəkliyi və sağalacağına əminlik yaratmaq vacibdir. Müxtəlif fəaliyyət növlərini sisteməlik növbələşdirməklə müəyyən edilmiş həyat ritmi ali sinir sisteminin, eləcə də bütünlükdə orqanizmin işinin normallaşdırılmasına səbəb olduğundan vacib mənə kəsb edir.

Müalicəvi fiziki tərbiyə və fiziki məşğələlər əzələ sistemini inkişaf etdirərək həyat üçün vacib orqanların – ağciyər və ürəyin işini gücləndirir, maddələr mübadiləsini aktivləşdirir. Fiziki məşğələlər hərəkətlərin koordinasiyasını və dəqiqliyini inkişaf etdirir, nizam-intizamın tərbiyə olunmasına kömək edir.

Bütün qeyd olunanlar kəkələyən uşağın nitq orqanlarının daha yaxşı funksiyası üçün vacib amil olaraq uşaqda düzgün nitq vərdişlərinin yaranmasına müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Волкова Л.С.* Логопедия. Методическое наследие. Нарушение темпа и ритма речи: Заикание. Брадилалия. Тахилалия. М., Владос, 2007, 431 с.
2. *Лохов М.И.* Психофизиологические механизмы коррекции речи при заикании. СПб.: Наука, 1994, 188 с.
3. *Селиверстов В.И.* Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия: Учебное пособие. М.: Владос, 2000, 208 с.
4. *Шкловский В.М.* Заикание. М., 1994, 248 с.

Redaksiyaya daxil olub 05.04.2022